

|                                                                                      |                                                                                                                |
|--------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| «ӘЗІРЕТ СҰЛТАН» Ұлттық тарихи-мәдени музей-қорығы» РМҚК<br>ЯСАУИТАНУ ғылыми орталығы | <a href="https://journalyasawicenter.com">https://journalyasawicenter.com</a><br>ISSN 3134-8440 ISSN 3134-8459 |
|--------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------|

FTAMP 02.15.61

<https://doi.org/10.67217/2026.03.07>

**Нұржан Парпиев**

«Әзірет Сұлтан» Ұлттық тарихи-мәдени музей-қорығы

«Ясауитану» ғылыми орталығы

Қазақстан/ Түркістан

e-mail: nurzhanparpiyev20@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9651-2809>

## **ҚОЖА АХМЕТ ЯСАУИ ДҮНИЕТАНЫМЫНДАҒЫ ДІНИ-ЭТИКАЛЫҚ ӨЛШЕМДЕР: ДҮНИЕ МЕН АҚЫРЕТ, КҮНӘ ЖӘНЕ ХАЛАЛ-ХАРАМ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

**Аңдатпа.** Бұл мақалада Қожа Ахмет Ясауидің «Диуани хикмет» еңбегіндегі дүние мен ақырет, өлім мен қиямет, күнә, халал мен харам, ұғымдарының рухани-танымдық мазмұны мен тәрбиелік мәні жан-жақты түрде қарастырылады. Зерттеу барысында Ясауи хикметтері негізінде аталған ұғымдардың исламдық дүниетанымындағы орны мен адамның рухани кемелденуіндегі рөлі ғылыми тұрғыдан талданады. Сонымен қатар, адамның фәни өмірінің өткіншілігі, ақыретке дайындықтың мәні, қиямет күніндегі жауапкершілік, нәпсіні тәрбиелеу және рухани жетілу мәселелері Ясауи дүниетанымы аясында сараланады. Мақалада ислам этикасының негізгі ұстанымдары ретінде күнәдан сақтану, халал мен харам шекарасын сақтау, шынайы тәубе ету арқылы адам мен Жаратушы арасындағы рухани байланысты нығайтатын маңызды құндылық екендігі негізделеді. Сондай-ақ Ясауи мұрасындағы адамгершілік, имандылық және сопылық құндылықтардың тәрбие-танымдық сипаты айқындалып, олардың қазіргі қоғамның рухани-адамгершілік дамуы үшін өзектілігі көрсетіледі. Зерттеу нәтижелері Ясауи дүниетанымындағы рухани құндылықтар жүйесін тереңірек түсінуге және ислам дүниетанымның негізгі қағидаларын ғылыми тұрғыдан зерделеуге мүмкіндік береді.

**Кілт сөздер:** Қожа Ахмет Ясауи, Диуани хикмет, дүние, ақырет, өлім, қиямет, күнә

**Abstract.** This article comprehensively examines the spiritual-cognitive content and educational significance of the concepts of worldly life and the Hereafter, death and the Day of Judgment, sin, halal and haram as presented in Khoja Ahmed Yasawi's "Divan-I Hikmet". The study provides a scholarly analysis, based on Yasawi's hikmets of the place of these concepts within the Islamic worldview and their role in the spiritual perfection of the individual. In addition, the article explores, within the framework of Yasawi's teachings, the transient nature of human worldly existence, the importance of preparing for the Hereafter, accountability on the Day of Judgment, the discipline of the nafs, and the paths to spiritual refinement. The article substantiates that the fundamental principles of Islamic ethic include avoiding sin, observing the boundaries between halal and haram, attaining spiritual purification through sincere repentance as a vital spiritual connection between the individual and the Creator. Furthermore, it highlights the educational and cognitive value of the moral, spiritual and Sufi principles embedded in Yasawi's intellectual heritage and demonstrates their contemporary relevance to the spiritual and moral development of society. The findings contribute to a deeper understanding of the system

of spiritual values underlying Yasaw's worldview and facilitate a scholarly interpretation of the fundamental principles of the Islamic worldview.

**Keywords:** Khoja Ahmed Yasawi, Divan-i Hikmet, worldly life, the Hereafter, death, the Day of Judgment, sin

**Аннотация.** В данной статье комплексно рассматриваются духовно-познавательное содержание и воспитательное значение понятий мирской жизни и вечной жизни (ахират), смерти и Судного дня, греха, дозволенного (халаль) и запретного (харам), представленных в труде Ходжи Ахмеда Ясави «Диван-и хикмет». В ходе исследования на основе хикметов Ясави проводится научный анализ места данных понятий в исламском мировоззрении и их роли в духовном совершенствовании человека. Наряду с этим в контексте учения Ясави рассматриваются вопросы бренности земной жизни человека, значения подготовки к вечной жизни, ответственности в Судный день, воспитания нафса и духовного совершенствования. В статье обосновывается, что важнейшими принципами исламской этики являются воздержание от греха, соблюдение границ между дозволенным (халаль) и запретным (харам), духовное очищение посредством искреннего покаяния как духовной связи между человеком и Творцом. Кроме того, раскрываются воспитательно-познавательный потенциал нравственных, духовных и суфийских ценностей, содержащихся в наследии Ясави, а также их актуальность для духовно-нравственного развития современного общества. Результаты исследования позволяют глубже осмыслить систему духовных ценности мировоззрения Ясави и способствуют научному изучению основных принципов исламского мировоззрения.

**Ключевые слова:** Хожа Ахмед Ясави, Дивани хикмет, мир, загробная жизнь, смерть, Судный день, грех.

**Кіріспе.** Тарихи тұлға ретінде Қожа Ахмет Ясауидің ХІ ғасырдың екінші жартысында сол кезеңде Испиджаб атауымен кеңінен танымал болған Сайрам қаласында дүниеге келгені және жеті жасына дейін осында өмір сүргені зерттеу әдебиеттерінде орныққан тұжырымдардың бірі болып табылады. Оның әкесі Шейх Ибраһим (Ибраһим Ата) Сайрам өңіріне танымал сопылық тұлғалардың бірі болған. Анасы - Шейх Ибраһимнің халифасы Мұса Шейхтің қызы, жергілікті дәстүрде Қарашаш Ана есімімен белгілі болған Айша Хатун (Saifunov&Sambetov,2023:283). Анасынан ерте айырылған Ясауи әкесі дүниеден өткеннен кейін әпкесі Гауһар Шахназбен бірге белгісіз себептермен Сайрамнан көшіп, Түркістанға қоныс аударғаны баяндалады. Ясауидің алғашқы білімді әкесінен кейін Сайрамның көрнекті ғалымдарының бірі Шейх Бахауддин әл-Испиджабиден алғаны туралы дерекке сүйенсек, оның бастапқы білім алу кезеңі Сайрамда өткен деп тұжырым жасауға болады (Ünal,2026:678.) Түркі

тарихындағы ең көне сопылық дәстүрдің негізін қалаған тұлғалардың бірі Түркістан пірі деген құрметті атаумен танылған Ясауи Орта Азияда мұсылман руханиятының қалыптасуы мен дамуына айрықша ықпал еткен көрнекті шайх болып саналады. Оның Түркістанда қалыптастырған хикмет дәстүрі шәкірттері мен дәруіштерінің рухани қызметі арқылы Анадолыға және Ислам әлемінің басқа да аймақтарына кеңінен таралды. Ясауи өз өмірін Құран мен сүннет қағидаларына негіздей отырып, Исламның рухани-адамгершілік мазмұнын терең меңгерген тұлға ретінде махаббат, ирфан және ықылас секілді діннің негізгі рухани құндылықтарын өзінің ілімі мен өмір салтында айқын көрсетті (Karayazı Bal, 2026:2). Оның «Диуани хикмет» атты мұрасы ғасырлар бойы түркі жұртының діни-рухани санасын тәрбиелеп, имандылық пен адамгершілік құндылықтардың берік орнығуына қызмет етіп келеді. Ясауи хикметтерінің негізгі өзегі адамның Жаратушымен байланысын нығайту,

өткінші дүниенің мәнін ұғындыру және мәңгілік ақырет өміріне дайындық жасау болып саналады. Ислам дүниетанымында адам өмірі екі кеңістіктің фәни дүние мен бақи ақыреттің арасындағы қысқа сапар ретінде қарастырылады. Сондықтан дүниенің алдамшы қызықтары мен уақытша игіліктеріне шектен тыс байланып қалу адамның рухани дамуына кедергі келтіреді. Ясауи өз хикметтерінде дүниенің өткіншілігін, өлімнің бұлжымас ақиқат екендігін, қиямет күнінің сөзсіз келетіндігін және әрбір адамның жасаған жақсы-жаман амалдары үшін жауап беретіндігін терең философиялық әрі тәрбиелік тұрғыдан баяндайды. Ол адам баласын жалған дүниенің қызығына алданып қалмауға, өмірдің шынайы мәнін түсініп, ақыреттік жауапкершілікті әрдайым жадында ұстауға шақырады. Ясауи түсінігінде өлім қорқыныштың емес, адамның өзін-өзі тануы мен рухани есеп беруінің бастауы ретінде көрінеді. Ақын әрбір жанның ажал дәмін тартатынын еске сала отырып, адамды тәкәппарлықтан, дүниеқоңыздықтан және немқұрайлылықтан сақтандырады. Сонымен қатар Пайғамбарымыздың с.а.с хадис-шарифтерін негізге алған ол, жиналған байлықтың, мансап пен атақ даңқтың, ақыретте адамға ешқандай пайда бермейтіндігін, керісінше адамның шынайы рухани байлығы оның иманы, ізгі амалдары, адал еңбегі және Аллаға деген шынайы ықыласымен айқындалатынын тұжырымдайды. Сондай-ақ ол, адам өміріндегі ең маңызды рухани ұғымдардың бірі болған «күнә» мәселесіне ерекше тоқталады. Оның пайымдауынша адамның кемелдікке жету жолындағы басты кедергілердің бірі нәпсіге еріп халал мен харамның арасындағы шекараны бұзу. Сондықтан Ясауи өз хикметтерінде күнәнің адам жанын қарайтатынын, рухани әлемін әлсірететінін және ақыреттік жауапкершілікті ауырлататынын ескертеді. Ол мұсылманды әрдайым адалдыққа, шынайылыққа, әділдікке және харамнан сақтануға үндейді. Осы тұрғыдан алғанда Ясауидің дүние мен ақырет, өлім мен

қиямет, күнә мен халал-харам туралы көзқарастары ислам дүниетанымының маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Бұл ұғымдар оның хикметтерінде өзара тығыз байланыста қарастырылып, адамның рухани кемелденуі мен ақыреттік бақытына жету жолындағы негізгі қағидалар ретінде ұсынылады. Сондықтан Ясауи мұрасын зерттеу тек әдеби немесе тарихи тұрғыдан емес, сонымен қатар діни-философиялық және тәрбиелік маңызы зор рухани құндылықтарды тану тұрғысынан да ерекше өзектілікке ие.

### **Материалдар мен зерттеу әдістері**

Зерттеу барысында Қожа Ахмет Ясауи дүниетанымындағы діни-этикалық категорияларды ашып көрсету мақсатында негізгі дереккөздер ретінде «Диуани хикмет» шығармасының қазақ және түрік тілдеріндегі нұсқалары, сондай-ақ Ясауи мұрасын зерттеген ғалымдардың еңбектері пайдаланылды. Сонымен қатар, ислам дүниетанымының негіздерін айқындау үшін «Құран Кәрім» мен «Сахих әл-Бұхари» сияқты діни дереккөздерге сүйенілді. Аталған материалдар негізінде Ясауи дүниетанымындағы дүние мен ақырет, күнә, халал мен харам ұғымдарының адамгершілік, рухани тәрбие және сопылық таным тұрғысындағы мәні қарастырылды. Ясауи хикметтеріндегі бұл категориялардың адамның ішкі жан дүниесін тазарту, нәпсіні тәрбиелеу және кемелдікке ұмтылу идеясымен тығыз байланысты екендігі айқындалды.

Зерттеу барысында философиялық-этикалық талдау әдісі толық қолданылды. Осы әдіс негізінде Ясауидің дүниетанымындағы дүниенің өткіншілігі, адамның жаратылыстағы орны мен мақсаты, өлім мен ақырет ақиқаты, адам еркіндігі мен жауапкершілігі, ізгілік пен зұлымдықтың арақатынасы сияқты экзистенциялық мәселелер жан-жақты сараланады. Сонымен қатар ақынның адам болмысының мәні, рухани кемелдену жолы және Жаратушыға жақындау туралы көзқарастары ислам философиясының құндылықтық жүйесі аясында қарастырылды. Аталған әдіс

арқылы хикметтерде көрініс тапқан күнә, халал мен харам, тақуалық, адалдық, ар-ождан және жауапкершілік ұғымдарының моральдық-этикалық мазмұны анықталып, олардың адамның рухани жетілуіндегі орны айқындалды. Нәтижесінде Ясауи мұрасы жеке тұлғаның ішкі жан дүниесін тәрбиелеуге, адамгершілік қасиеттерді қалыптастыруға және рухани кемелдікке жетелеуге бағытталған терең философиялық-этикалық ілім ретінде бағаланады.

### **Талдау. Ясауидің дүние мен ақырет, өлім мен қиямет ұғымдарына қатысты көзқарасы**

Адам болмысы мен дүниенің мәнін түсіндіруде ислам дүниетанымы ерекше философиялық жүйе ұсынады. Бұл жүйенің негізінде барлық жаратылыстың фәни яғни уақытша екендігі, ал әзәли (мәңгілік) тек бір Аллаға тән екендігі туралы онтологиялық қағида жатыр. Мұнда Алла абсолюттік болмыс ретінде қарастырылып, барлық жаратылған нәрсе соған тәуелді, өзгермелі және шектеулі деп танылады. Бұл көзқарас дүниені тұрақты шындық емес, керісінше уақытша қалыптасқан құбылыс ретінде түсіндіруге болады. Адам осы әлемде өмір сүре отырып, көбіне материалдық құндылықтарға бейім келеді. Байлық, дүние-мүлік, әлеуметтік мәртебе сияқты игіліктер уақытша болса да, адам кейде оларды тұрақты әрі ең жоғарғы мақсат ретінде қабылдайды. Алайда ғылыми-философиялық тұрғыдан қарағанда, бұл құндылықтар адамның өмір сүруін жеңілдететін құралдар ғана. Олар адамға белгілі бір мүмкіндіктер бергенімен, оның түпкі болмысын немесе мәңгілік тағдырын анықтай алмайды. Себебі олардың өзі уақыт пен өзгеріске тәуелді. Адам ғұмырының өзі де осы дүниедегі барлық құбылыс сияқты шектеулі және өткінші. Өмірдің басталуы мен аяқталуы адамның болмысының уақытқа бағынышты екендігін көрсетеді. Осы тұрғыдан алғанда, адам өмірі тек биологиялық процесс емес, сонымен бірге моральдық және рухани жауапкершілік кезеңі болып саналады.

Сондықтан адамның құндылығы, оның жинаған дүниесімен емес, жасаған амалдары мен ұстанған моральдық қағидаларымен өлшенеді. Ислам түсінігі бойынша адам бұл дүниеден кейін ақырет өміріне өтеді, онда оның барлық іс-әрекеттері толық есеп-қисапқа алынады. Бұл жүйе моральдық жауапкершіліктің абсолюттік деңгейін білдіреді, өйткені әрбір әрекет өз салдарына ие болады. Жақсылық пен жамандық әділет өлшемімен таразыланып, адам өз еңбегіне қарай сауап немесе жаза алады. Бұл сенім адамды жауапкершілікке, әділдікке және рухани кемелдікке ұмтылуға жетелейді. Осы себептен дүние уақытша құралдық кеңістік болса, адам өмірі сынақ пен амал ету кезеңі, ал ақырет осы амалдардың түпкі нәтижесі көрінетін мәңгілік әділет кеңістігі ретінде сипатталады. Бұл жөнінде Алла тағала Құран Кәрімде былай дейді:

وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَعِبٌ وَلَهْوَ وَلَلْآخِرَةُ خَيْرٌ  
لِّلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ

Дүние тіршілігі еш нәрсе емес тек ойын-сауық ғана. Әрине ақырет тақуалар үшін абзалырақ. Сонда да түсінбейсіңдер ме? (Құран Кәрім, 2023, Әнғам-32 аят). Құран ілімінен нәр алған ата-бабаларымыз дүниенің уақытша, ал ақыреттің мәңгі шындық екендігін терең түсінген. Сол себепті олар өмірдің өткіншілігін ұмытпай, әр ісін жауапкершілікпен атқаруға тырысқан. «Өтпейтін өмір жоқ, сынбайтын темір жоқ» деген даналық сөз арқылы да олар бұл дүниеде мәңгі ештеңе болмайтынын, бәрі өзгеріп, аяқталатынын ұрпаққа өсиет етіп қалдырған. Ясауида бұл мәселенің мәні мен маңызына терең тоқталған. Исламның негізгі қағидаларын басшылыққа алған ол адамды рухани кемелдікке, шынайы тәубе мен берік иманға үндейді. Осы ойларын ақын өз хикметтері арқылы көркем өрнектеп, былай дейді:

Уа дариға, махаббаттың жамын ішпей,  
Бала-шаға, үй-мүліктен түгел кешпей  
Қылмыс-күнә түйіндерін мұнда шешпей,

Шайтанға еріп жан берерде састым, міне (Кенжетай & Бөкебаев, 2010:10). Бұл шумақтан негізі адамның өмір бойы рухани ақиқатты елемей, тек дүние мен отбасы, мал-мүлікке байланып қалуының салдары. Ақын «махаббат» деп Аллаға деген рухани сүйіспеншілікті айтып, адам соны сезінбей өмір сүргеніне өкініш білдіреді. Сонымен қатар, пенде бұл дүниеде күнәларына кешірім сұрамай, тәубеге келмей жүре береді. Ал өлім келген сәтте бәрі кеш болып, адам қатты сасып, өкінішке түседі. Сондықтан бұл дүниеде рухани өмірді ұмытпай, күнәдан арылып, өмірді бос өткізбей дайын болу тиіс. Өйткені өлім сәтінде өкініштің пайдасы жоқ. Ясауи өз хикметтерінде дүниенің өткіншілігі мен фәнилігін негізгі тақырыптардың бірі ретінде терең қозғайды. Ол көпшілікті дүниеге тым байланып қалмауға шақырып, барлық материалдық игіліктердің уақытша екенін жиі еске салады. Ясауи дүниені мәңгі шындық ретінде емес, сынақ пен өтпелі кезең ретінде сипаттап, адамның шынайы мақсаты рухани кемелдікке жету екенін көрсетеді. Сондықтан оның көптеген бәйіттерінде дүниенің алдамшы, тұрақсыз және адамды ақиқаттан алыстатуы мүмкін деген құбылыс ретінде бейнеленеді:

Бұл дүниеде жаратылған мақлұқтарға,  
Енді білдім тірі жүру болмас екен  
Бұл өлімнің шербеті екен ащы шарап,  
Бар адам ішпей одан қалмас екен  
(Оспанұлы & Айнабекұлы, 2001:123), деп Ясауи шумақтарында Құрандағы «Әрбір ж  
ан өлімнің дәмін татады - كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ» (Құран Кәрім, 2023, Әнбия-35 аят), деген аятты негізгі рухани-танымдық тірек ретінді алып, адамзатқа терең философиялық ой тастайды. Ол бұл ақиқатты тек діни ескерту ретінде емес, адамның өмір сүру мәнін қайта қарауға итермелейтін экзистенциалдық шындық тұрғысынан түсіндіреді. Ясауи дүниенің өткіншілігін, адамның уақытпен шектелген болмыс екендігін үнемі еске салып, пендені ғафлеттен яғни рухани ұмытшақтықтан сақ болуға шақырады. Оның пайымдауынша, адам баласы өлімнің бар екенін біле тұра, көбіне оны

алыс деп қабылдап, өмірін дүние қызығына арнайды. Алайда өлім әрбір адам үшін міндетті ақиқат болғандықтан, оған дайындықсыз қарау үлкен қателік. Осы себепті Ясауи хикметтері адамды тек ойлануға емес, нақты рухани әрекетке яғни тәубе, ізгі амал, ішкі тазалық пен жауапкершілікке жетелейді. Сондықтан бұл аят Ясауи көзқарасында адам санасын оятатын негізгі қағидаға айналады. Ол арқылы ақын дүниенің алдамшы сипатын әшкерелеп, шынайы өмірдің мәні уақытша байлықта емес, мәңгілік ақиқатқа бағытталған рухани дайындықта екендігін терең ұғындырады. Расында тағы басқа шумақтарында: Бұл дүниеде патша мен-деп кеуде керген Қайғы алдында тоспа қойып шатыр керген,

Неше жылдар қауым құрып серік болған,  
Ажал келсе бірі опа қылмас екен  
(Оспанұлы & Айнабекұлы, 2001:124).

дей отырып, мейлі патша болсын, мейлі ғалым, мейлі қарапайым пенде болсын бұл дүниенің өткіншілігі мен фәнилігі бәріне ортақ ақиқат екенін аңғартады. Адам баласы қаншалықты биікке көтерілсе де қаншалықты дәулет пен даңққа жетсе де, уақыттың алдында бәрі бірдей әлсіз екендігін түсінеді. Өмірдің бар қызығы мен сынағы, қуанышы мен қайғысы бәрі де уақытша ғана берілетін сынақ іспетті. Бұл жалған дүниенің бір күні міндетті түрде аяқталатыны, әрбір жан иесінің өлімнің дәмін тататыны өзгермейтін заңдылық. Байлақ та, билік те, атақ та сол сәтте өз мәнін жоғалтады. Адам осы шындықты терең ұғынған сайын, өмірдің қадірін көбірек бағалап, жасаған ісіне есеп беруге бейім болады. Өйткені мәңгілік тек рухани ізгілік пен артында қалған игі істер ғана болмақ. Сондай-ақ тағы бір хикметінде дүниенің опасыздығын, оның ешбір ханға да, қарапайым адамға да мәңгілік мекен бола алмайтындығын терең мәнімен бейнеленеді:

Неше мыңдап дүние жиған хандар  
кәні?

Бұл сөздердің әрбіреуі мағына кені,  
Опасы жоқ, опасыз бұл дүние тәні,

Ғафыл адам көріп ғибрат алмас екен (Кенжетай & Бөкебаев, 2010:138).

Өлім жеткен сәтте дертке шипа іздеген дәрігерлердің де бұл ақиқатқа тосқауыл бола алмайтынын ақын келесі хикметінде терең мағыналы оймен жеткізеді. Адам қаншалықты ем іздеп, қаншама ғалым мен дәрігер жиналса да, ажал уақыты келгенде оған қарсы тұрар күш жоқ екенін еске салады. Өйткені өмір мен өлімнің өлшемі пенденің қолында емес, ол Жаратушының жазған тағдырымен ғана жүзеге асады. Бұл тұста ақын адамның әлсіздігін, оның ғылымы мен білімі қаншалықты дамыса да, өлім алдында дәрменсіз болатынын көрсетеді. Дәрігерлер тек себеп іздеп, шипа беруге тырысқанымен, ажалдың алдын алуға шамалары жетпейді. Осы арқылы адам баласына өмірдің шектеулі екенін түсініп, әр сәтін ізгілікпен өткізу керектігі жөнінде ғибрат беріледі:

Бұл дүниеде тәуіппін деп дауға кірген  
Дауы бекер, айтқан сөзі жалған білген.  
Адамзаттың дертіне шипа берген  
Ажал келсе, өз еміне дәрменсіз екен  
(Ераслан, 1991:37).

Сондай-ақ жаратылыстағы барлық болмыс ұлы Алла тарапынан адамның игілігіне берілген. Адам баласы өмірін жалғастыру әрі тұрмысын жеңілдету үшін дүниедегі нығметтерді орнымен пайдаланады. Сондықтан ислам діні дүниеден толықтай безінуді емес, оны дұрыс мақсатта қолдануды көздейді. Өйткені әлемдегі барлық жаратылыс адам игілігі үшін жаратылғаны ұмытылмауы тиіс. Алайда мұсылман үшін дүниені тек құрал деңгейінен шығарып, оны өмірдің негізгі мақсатына айналдыру және шарифат шеңберінен асып кетуі дұрыс емес. Бұл адамның рухани тепе-теңдігін бұзып, жүректегі дүниеқоңыздық пен нәпсі құмарлыққа жетелейтін қауіпті жол. Осы мәселеге ерекше назар аударған Ясауи дүниеге шектен тыс беріліп кетуді дүниеге табыну деп көрсетеді. Өйткені Ясауи көзқарасында дүние адамға берілген сынақ әрі уақытша аманат ғана. Егер адам сол аманатты мақсатқа айналдырып алса, ол рухани бағытынан адасып,

ақиқаттан алыстайды. Сондықтан ақын адам баласын байлық пен мансапқа құл болмай, керісінше соларды тек өмір сүруге қажетті құрал ретінде ғана пайдалануға шақырады:

Дүние парас пасықтарға үйір болма,  
Бойды жиып дария болып тастым,  
міне. (Мұхаммеджанұлы, 2007:16).

Ясауи хикметтерінде жиі-жиі өзін сынау арқылы адамзатқа терең тағылымды ой тастайды. Ол өз кемшілігін алға тартып, нәпсінің әлсіздігін әшкерелеу арқылы әрбір оқырманды ойлануға, өз-өзін таразылауға шақырады. Мына шумақтарында ақын қиямет күні болатын сұрақ-жауаптың ауырлығын ерекше әсерлі түрде суреттейді:

Құл Қожа Ахмет, жиырма бірде арқан жауыр  
Не қылғайсың, күнәлардың таудан да ауыр,  
Қиямет күні азап қылса Раббым Қадір,  
Ей достарым, не деп жауап бердім міне?  
(Мұхаммеджанұлы, 2007:22).

Ал тағы бір хикметінде ақын қиямет күнінің үрейін, адамзаттың ақырет алдындағы жауапкершілігін және қылкөпірден өтудің аса ауыр сынақ екенін терең психологиялық әрі діни-философиялық тұрғыдан бейнелейді. Хикмет мәтінінде қиямет көріністері адамның рухани әлеміне әсер ететін күшті эмоционалдық образдар арқылы суреттеліп, пенденің бұл дүниедегі іс-әрекеттері мен ақыреттегі тағдыры арасындағы себеп-салдарлық байланыс ашылады. Автор қылкөпірді тек діни ұғым ретінде ғана емес, адамның өмір бойы жасаған жақсылықтары мен жамандықтарының таразыға тартылатын әділет өлшемі түрінде де көрсетеді. Осы арқылы оқырманды тәубеге келуге, ізгілік пен имандылық жолын ұстануға үндейді. Қияметтің қорқынышты көріністері мен қылкөпірдің қиындығын суреттеу арқылы ақын адам санасында жауапкершілік сезімін қалыптастырып, рухани кемелденудің маңызын айқындайды. Мұндай идеялар сопылық әдебиеттің негізгі дүниетанымдық ұстанымдарымен сабақтасып, адамның

өткінші дүниеден гөрі мәңгілік өмірге дайындалуы қажеттігін насихаттайды: Қияметтің азабынан ақылым қайран, Көңілім қорыққан, жаным үріккен, көкірек ойран, Ділім шошып сырат атты қыл көпірден, Ақылым кетіп естен танып қалдым достар (Жармұхамедұлы & Дәуітұлы 2007:14).

Бұл шумақта автор қиямет күнінің қорқынышты көрінісін бейнелейді. Кейіпкер қиямет азабын ойлап, жанына үрей ұялатады. Сырат көпірден өтуді елестеткенде, оның көңілі алаңдап, рухани күйзеліске түседі. Автор адамның Алла алдында жауап беру сәтінен қорқуын әсерлі түрде жеткізеді. Ал мына хикметте болса, автор Мұхаммед пайғамбардың үндеуіне сүйене отырып, қиямет күніне қатысты діни-танымдық ойларын көркем түрде баяндайды. Шығармада ақыреттегі әділ сот идеясы негізгі тақырып ретінде көрініс тапқан. Ақын пендені Пайғамбар өсиетіне құлақ асып, ізгілік пен имандылық жолын ұстануға шақырады. Сонымен қатар қиямет күні әрбір жанның жасаған амалдарына қарай сауап немесе жаза алатынын баяндап, Алланың шексіз әділеттілігін дәріптейді: Күллі йәумин бәтәрүн, деді хақ Мұстафа, Үмбет болсаң құлақ салғын ей әһлі-уафа, Жақсы жанға сауап беріп, жаманға жаза, Қиямет күні тартады жазасын достар. (Tatci, 2017:190).

Ясауи, көптеген хикметтерінде дүниенің өткіншілігін, адамның фәни өмірдегі уақытша болмысын, өлімнің бұлжымас ақиқатын, қиямет күні мен ақыреттегі жауапкершілік мәселелерін терең философиялық және діни-танымдық тұрғыдан зерделейді. Ақын өз шығармаларында жұртшылықтың назарын мәңгілік өмірге дайындық жасауға аударып, пенденің бұл дүниедегі әрбір іс-әрекетінің ақыреттегі тағдырына тікелей әсер ететінін үнемі еске салып отырады. Оның хикметтерінде қиямет күніне қатысты Құран аяттарындағы бейнелер кеңінен қолданылып, көркемдік тәсіл арқылы терең діни-танымдық және тәрбиелік мазмұнды жеткізу қызметін

атқарады. Ясауи дүниетанымында қиямет тек әлемнің ақыры ғана емес, сонымен қатар иләһи әділеттің толық жүзеге асатын күні. Ақын қияметтің сұрапыл сәттерін суреттеу арқылы адамың рухани сергектігін оятуға ұмтылады. Ол ай мен күннің бір арнаға тоғысатынын, аспан әлемінің үйлесімді тәртібі бұзылып, көктің қақ айырылатынын, жұлдыздардың шашырап түсетін кезеңін, адамзат тарихындағы ең қорқынышты әрі шешуші мезет ретінде сипаттайды. Мұндай көріністер Құрандағы эсхатологиялық (ақырзамандық) сипаттамалармен сабақтасып, дүниенің мәңгі емес екендігін және жаратылған нәрсенің бәрі бір күні өз соңына жететінін көрсетеді. Сонымен қатар ақын қиямет күніндегі адамның психологиялық жағдайын ерекше әсерлі бейнелейді. Ол үрей мен қорқыныштың соншалықты күшейетінін, тіпті емізулі аналардың өз сәбилерін ұмытып кететінін, әр адамның өз басының қамын ғана ойлап, туған ата-анасынан, жұбайынан және балаларынан безіп қашатынын айтады. Бұл көріністер адамның дүниелік байланыстары мен әлеуметтік мәртебесінің ақырет алдында ешқандай артықшылық бере алмайтындығын аңғартады. Ясауи үшін қиямет күні әрбір жанның жеке жауапкершілігі толық ашылатын, ешкімнің ешкімге көмектесе алмайтын уақыты.

Күнә ұғымы және халал-харам ақиқаты

Ислам діні адам өмірінің барлық қырын қамтитын кемел жүйе ретінде жеке тұлғаның рухани, моральдық, әлеуметтік және экономикалық өмірін реттеуді мақсат етеді. Сондықтан исламда құлшылық амалдары ғана емес, адамның күнделікті тұрмысы, ішіп-жеуі, киінуі, еңбек етуі, сауда-саттығы, отбасылық және қоғамдық қатынастары да шарият қағидаларымен үйлестірілген. Ислам құқықтық-этикалық жүйесінде әрбір іс-әрекеттің халал немесе харам өлшемдері белгіленіп, мұсылман адамнан осы шекараларды сақтауы талап етіледі. Мұндай ұстаным адамның рухани

тазалығын қамтамасыз етіп қана қоймай, қоғамдағы әділеттілік пен тұрақтылықтың нығаюына негіз болады. Қасиетті Құран Кәрімде адал рызық табудың маңыздылығы ерекше атап көрсетілген: «Уа адамдар! Жер бетіндегі нәрселердің халал әрі тазасынан жеңдер және шайтанның ізіне ермендер. Расында ол сендерге ашық дұшпан.» (يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا (فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ) (Құран Кәрім, 2023, Бақара-168 аят). Бұл аят мұсылманның тек тұтынатын азығының ғана емес, оның табыс көзі мен өмір сүру салтының да адал болуы қажеттігін білдіреді. Сонымен қатар Алла Тағала: «Ей, иман келтіргендер! Өздеріңе берген рызықтардың тазасынан жеңдер» (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ) (Құран Кәрім, 2023, Бақара-172 аят) деп бұйырады. Бұл жөнінде Пайғамбарымыз Мұхаммедте с.а.с. адал кәсіп пен таза табыстың маңызын ерекше атап көрсеткен. Мәселен Нұғман ибн Башир р.а. риуаят еткен мына хадисте: «Пайғамбарымыз с.а.с былай деді: Халал мен харам үкімдері анық белгіленген. Алайда олардың арасында үкімі көпшілікке айқын бола бермейтін күмәнді мәселелер де бар. Сондықтан кімде-кім өзін күмәнді нәрселерден сақтаса, ол адам өз дінін кемшіліктерден және абыройын күмәннан қорғайды. Ал күмәнді істерден тыйылмаған адам біреудің егінінің шетіне қой бағып жүрген қойшыға ұқсайды, өйткені оның қойларының егінге түсіп кету қаупі бар. (Сахих әл-Бұхари, 2005. 37-6). Бұл хадис мұсылманның өмірінде сақтық қағидасын ұстанып, күмәнді істерден аулақ болуы қажеттігін көрсетеді. Исламдағы бұл ұстанымдар, сопылық дүниетанымда аса маңызды орын алады. Сондай-ақ Ясауи өз хикметтерінде нәпсіге еріп, күнәға бой алдырудың рухани зардаптарын жиі еске салады. Ол адамның рухани дәрежесінің көтерілуі үшін алдымен өз кемшіліктерін мойындап, тәубеге келуі және Алланың бұйрықтарына толық бойұсынуы қажет екенін насихаттайды. Ясауи хикметтерінде күнәні ашық мойындау, адамның өз іс-әрекетіне есеп беріп, рухани тұрғыдан өзін-өзі жетілдірудің бір

жолы ретінде танылады. Осы арқылы ақын оқырманды харамнан тыйылып, адалдыққа негізделген халал өмір салтын ұстануға үндейді. Сол себепті оның шығармаларындағы тәубе, тақуалық және нәпсіні тәрбиелеу идеялары исламдағы халал-харам қағидаларымен тығыз сабақтасып, мұсылманның рухани жетілуінің негізгі шарттарының бірі ретінде көрініс табады:

Сақал-мұртын ағарып, көңілім қара,  
Махшар күні рақым етпесең, хәлім мүшкіл,  
Өзіңе аян, амалым аз, күнәм сансыз,  
Періштелер күнәларымды білді, достар (Vice, 2019:49).

Халал мен харам шекарасы адамың иман сынағындағы табыс немесе жеңіліс өлшемін айқындайды. Өйткені мұсылманның әрбір іс-әрекеті мен таңдауы осы өлшемдер негізінде бағаланады. Бұл нәтижеге сай адам не сауапқа, не жазаға ие болады. Сондықтан исламда халал мен харам мәселесі адамның рухани өмірі мен ақыреттік тағдырына тікелей әсер ететін маңызды қағида ретінде қарастырылады. Осы қағиданы терең түсінген Ясауи айналасындағы жандарға күнәнің ауыр салдарын ескертіп, оларды тақуалыққа, нәпсіні тыюға және шарифат талаптарын берік ұстануға шақырады. Ол бұл ойларын өзінің хикметтерінде былайша жеткізеді:

Күнә дерті мендеп, сырқат болдым,  
Сол себептен Хақтан қорқып, сергек болдым (Vice, 2019:51).

Ясауи тағы бір шумағында рухани кемшіліктеріне деген өкінішін білдіріп, өзінің ішкі толғанысын шынайы түрде жеткізеді. Ол жасаған қателіктерін мойындап, Алланың алдында жауап беретінін терең сезінеді. Осы арқылы адам баласын күнәларының салдары туралы терең ойлануға, тәубеге келуге және Жаратушыдан кешірім сұрауға үндейді. Өзінің пенделік әлсіздігін мойындаған Ясауи былай дейді:

Алпыс бірде шермендемін күнәйімнан,  
Ей, достар, көп қорқамын Илаһымнан,  
Жаннан кешіп, пана тілеп Құдайымнан,

Пәруар жарым дидарынды көрермін бе?  
(Нұрахметұлы, 2016:26).

Күнәһар адамдарға насихат айтқан Ясауи, қаншама қате іс-әрекеттер жасап, күнәға бой алдырса да, өз қателіктеріне өкініп, көз жасын төкпейтін әрі шынай тәубеге келмейтін жандардың рухани жағдайына алаңдаушылық білдіріп былай деп үн қатады:

Суреттері әшекей, қияметтен қорықпас  
Пасықтық пен бұзақылықтан именбес,  
Риямен таспих ұстап, көз жасын төкпес,  
Арыстан бабам сөздерін тындасаңыз  
тәбәрүк (Tosun & Eraslan 2019:137).

Жалған сөйлеуді ауыр күнәлардың бірі деп санайтын ол, мұндай жаман қасиеттің адамды рухани азғындыққа жетелейтінін ескертеді. Оның түсінігінде өтірік айту тек адамгершілік қағидаларына ғана емес, исламның негізгі құндылықтарына да қайшы келетін іс. Осыған байланысты, өтірік айту мен күнәға бой алдырудың Мұхаммед пайғамбардың үмбетіне жараспайтын іс екенін баяндап, мұндай әрекеттердің салдарынан ақыретте тозақ азабына ұшырау қаупі бар екендігін ескертеді:

Әл-Кәззәбу лә үммати деді сізге,  
Ол Мұхаммед хақ Расул еді бізге,  
Өтірікшіге жұмақ жоқ, ант етемін,  
Өтірікпен имансыз кетпеңіз, достар  
(Tosun & Eraslan 2019:236).

Ал Хақты сүйген жандар дүниенің өткінші қызықтарына бой алдырмай, рухани құндылықтарды жоғары қояды. Олар Алланың разылығын барлық нәрседен үстем қойып, халал мен харамның ара-жігін қатаң сақтауға ұмтылады. Сондықтан харамға қол созбай, күмәнді істерден де бойын аулақ ұстайды. Мұндай жандардың тапқан табысы мен несібесіде тек адал жолмен келеді, өйткені олар рызқтың берекесі оның көптігінде емес, халал болуында деп түсінеді. Осының нәтижесінде Ясауи Хақты сүйген пенделердің басты белгілерінің қатарына адалдықты, тақуалықты және дүниеге тәуелсіз рухани ұстанымдарды көрсетеді:

Дүниеге көңіл байламас,  
Арамға қол былғамас,

Хақты сүйген ғашықтар  
Адалынан дәм татар (Eraslan, 1991:334-335).

Бұған қоса Ясауи, күнәға бой алдырып халал мен харамның ара-жігін ажыратпайтын адамдарды сынға алады. Әсіресе өздерін рухани жолдың өкілі яғни пір ретінде танытып, іс жүзінде күнә мен харамнан тыйылмайтын жандардың екіжүзділігін әшкерелейді. Ақынның танымында, Аллаға деген махаббат пен рухани кемелдік құр сөзбен емес, адамның іс-әрекеті, тақуалығы және шарифат талаптарына сай ұстануы арқылы көрініс табады. Сондықтан ақын, өздерін махаббат жолындамын деп танытып, нәпсісіне еріп шарифат қағидаларын ұстанбайтын жандарды сынға алып, олардың шынайы рухани жолдан ауытқығанын мына сөздермен жеткізеді:

Тәліппін деп айтады, олла-біллә  
ынсапсыз

Некесізге қарайды көздерінде жоқ ынсап,  
Кісі малын жеп жүрер, содан ділі емес  
саф

Арыстан бабам сөздерін есітіңіз тәбәрүк

Пір қызметін қылдық деп тәліппін деп  
жүреді,  
Жиып арам-ұласты құлқынына ұрады,  
Көздерінде ылғал жоқ алқа ішіне кіреді  
Арыстан бабам сөздерін есітіңіз тәбәрүк  
(Кенжетай & Бөкебаев, 2010:186).

Ал Хақты үнемі еске алып, жүрегін зікірмен тірілтіп, тек халал рызык іздеуді өмірлік ұстаным еткен жандарды Ясауи шынайы дәруіштер деп санайды. Мұндай адамдар дүниенің өткінші қызықтарына берілмей, харамнан бойын аулақ ұстап, әрбір ісін Алланың разылығына сәйкестендіруге тырысады. Олардың рухани болмысы сыртқы мінез-құлықпен ғана емес, ішкі тазалықпен, ниеттің адалдығымен және тақуалықпен ерекшеленеді. Осы тұрғыдан алғанда Ясауи, мұндай пенделерді кемел руханиятқа жеткен, шынайы сопылық жолды ұстанған ізгі жандар ретінде бағалайды:

Түнде Хақты еске алып, көз ілмейді,  
Адал асты тілейді, арам жемейді.

Дәруішке жарасар осы сипат әрдайым,  
Құлдық жолын тастауға көңіл бермейді  
(Tatci, 2017:254).

Бұл жолдарда Ясауи, дәруіштің негізгі рухани сипатын жалпы түрде бейнелейді. Ол шынайы рухани адамды түнде ғибадат пен зікірден ажырамайтын, жүрегі ояу күйде болатын жан деп сипаттайды. Мұндай адам адал рызқты ғана таңдап, харамнан толықтай бойын аулақ ұстап, құлдық пен құлшылық жолынан таймай, дүниелік құмарлықтардан ұзақ тұрады.

**Алынған нәтижелер.** Нәтижесінде Қожа Ахмет Ясауи дүниетанымындағы діни-этикалық өлшемдер өзара тығыз сабақтастықта қарастырылатынын көрсетті. Ясауи ілімінде дүние, ақырет, күнә, халал және харам ұғымдары дербес діни түсініктер ретінде ғана емес, адамның рухани-адамгершілік болмысын қалыптастыратын біртұтас этикалық жүйенің құрамдас бөліктері тұрғысында танылады. «Диуани хикмет» мазмұнын талдау нәтижесінде аталған ұғымдардың адамның өзін-өзі тануы, нәпсісін тәрбиелеуі, моральдық жауапкершілігін арттыруы және рухани кемелдікке ұмтылуы мәселелерімен тікелей сабақтас екендігі анықталды. Алынған нәтижелер бойынша дүние ұғымы Ясауи дүниетанымында ерекше мәнге ие екені айқындалды. Ясауи дүниені адам өмірінің түпкі мақсаты тұрғысында емес, рухани жетілу жолындағы уақытша мекен, әрі сынақ кеңістігі ретінде бағалайды. Дүниелік игіліктердің өткіншілігін ұғыну адамды байлық, мансап, атақ-даңқ секілді уақытша құндылықтарға шектен тыс тәуелді болудан сақтандырады. Сонымен бірге бұл ұстаным дүниелік өмірден толықтай бас тартуды білдірмейді. Керісінше дүниеде өмір сүре отырып, оның игіліктерін орынды пайдалану, нәпсілік құмарлықтарға берілмеу және рухани құндылықтарды жоғары қою қажеттілігі негізделеді. Осы тұрғыдан алғанда, Ясауи дүниетанымындағы дүние түсінігі адамның материалдық және рухани болмысы арасындағы үйлесімділікті сақтауға бағытталған этикалық ұстаным

ретінде сипатталады. Ал ақырет ұғымына қатысты алынған нәтижелер оның Ясауи мұрасындағы моральдық жауапкершілік түсінігімен тығыз байланысын көрсетті. Ақыретке сенім адамның дүниедегі әрбір іс-әрекетінің нәтижесі мен жауапкершілігі бар екендігін сезінуге мүмкіндік береді. Осыған байланысты хикметтерде дүниелік өмірдің өткіншілігі мен ақыреттік өмірдің мәңгілігі салыстырыла отырып, адамды ізгі амал жасауға, адалдықты, әділеттілікті және қанағатты ұстануға бағыттайтын ойлар көрініс табады. Демек, ақырет ұғымы Ясауи түсінігінде тек діни сенім нысаны емес, адамның мінез-құлқын реттейтін және оның моральдық таңдауына ықпал ететін маңызды этикалық бағдар қызметін атқарады. Сонымен қатар күнә ұғымы Ясауи мұрасында кең әрі терең мағыналық сипатқа ие. Күнә адамның діни талаптарды бұзуымен ғана шектелмей, оның рухани тазалығына нұқсан келтіретін, жүрекке кері әсер ететін және нәпсінің күшеюіне себеп болатын моральдық ауытқу ретінде түсіндіріледі. Осы себептен алғанда, Ясауи хикметтерінде адамның өз кемшілігін мойындауы, тәубеге келуі, нәпсісін тәрбиелеуі және ізгі амалдар арқылы рухани тұрғыдан жаңғыруы ерекше мәнге ие. Яғни күнә ұғымы адамды жазғыруға бағытталған түсінік ретінде емес, оның өзін-өзі саралап, рухани кемелдікке қарай бет бұруына мүмкіндік беретін этикалық категория ретінде көрінеді. Халал мен харам ұғымдарына қатысты алынған нәтижелер олардың Ясауи түсінігіндегі діни-этикалық талаптардың практикалық қырын айқындайтынын танытады. Халал ұғымы адал өмір сүру, маңдай термен еңбек ету, шарият талаптарына сәйкес әрекет ету және адамгершілік қағидаларын сақтау түсініктерімен сабақтас болса, харам ұғымы адамды рухани және моральдық тұрғыдан аздыратын әрекеттерден сақтануды білдіреді. Бұл категориялар адамның сыртқы іс-әрекетін сипаттаумен ғана шектелмей, оның ішкі ниеті мен жүрек тазалығына да қатысты қарастырылады.

Осы арқылы Ясауи мұрасында діни талап пен адамгершілік құндылықтардың өзара бірлігі айқындалады. Тұтастай алғанда, алынған нәтижелер Ясауи дүниетанымындағы діни-этикалық категориялардың барлығының түпкі мазмұны адамның рухани-адамгершілік тұрғыдан кемелденуіне бағытталғанын дәлелдеді. Дүние мен ақырет ұғымдары адамның өмірлік бағдарын айқындаса, күнә, халал және харам ұғымдары оның күнделікті мінез-құлқын, моральдық таңдауын және жауапкершілік деңгейін қалыптастырады. Олардың өзара байланысы Ясауи шығармасындағы адамның сыртқы әрекеті мен ішкі дүниесінің бірлігін танытады. Сондықтан Ясауидің діни-этикалық көзқарастарын тек сопылық дүниетаным аясында ғана емес, адамгершілік, рухани тәрбие және тұлғаның өзін-өзі жетілдіру мәселелерін қамтитын тұтас этикалық жүйе есебінде бағалауға болады.

**Қорытынды.** Ясауи мұрасы орта ғасырларда Орта Азия, Анадолы мұсылман руханиятының дамуына терең ықпал еткен діни-философиялық және моральдық-этикалық ілімдердің бірегей жүйесі болып саналады. Оның хикметтері ислам дүниетанымының негізгі категориялары саналатын дүние мен ақырет, күнә, халал мен харам мәселелерін тұтас антропологиялық, онтологиялық және аксиологиялық жүйе ретінде қарастырады. Ясауи адамның жаратылу мақсатын, оның бұл дүниедегі орнын және ақыреттік жауапкершілігін түсіндіру арқылы рухани кемелденудің әмбебап модельін ұсынады. Зерттеу барысында анықталғандай, Ясауи дүниетанымының негізінде исламдық болмыс философиясы жатыр. Сопы ақын дүниені абсолюттік ақиқат ретінде емес, өткінші әрі шартты болмыс кеңістігі деп сипаттайды. Сонымен қатар Ясауи шығармаларында нәпсімен күрес, тақуалық, өзін-өзі бақылау, өзін-өзі есепке тарту және рухани тәрбие мәселелері ерекше орын алады. Әулиенің пікірінше адамның кемелдікке жетуі ең алдымен өзінің ішкі дүниесін тазартып, нәпсілік құмарлықтарды бақылауға

алумен тікелей байланысты. Тұтастай алғанда Ясауидің хикметтері ислам руханиятын терең философиялық және этикалық қағидаларын көркем поэзия тілі арқылы жеткізген бірегей мұра болып табылады. Оның шығармаларында адамның өткінші дүниедегі өмірі мен мәңгілік ақыреттік тағдыры арасындағы байланыс, рухани тазару мен кемелдену жолдары, адамгершілік пен жауапкершілік мәселелері жан-жақты қарастырылады. Сондықтан Ясауи мұрасы тек ортағасырлық түркі жұртының рухани сұраныстарына жауап берген тарихи құбылыс қана емес, сонымен қатар қазіргі заман жағдайында да өзінің діни-танымдық, моральдық және гуманистік құндылығын сақтап отырған әмбебап рухани-философиялық жүйе тұрғысында бағаланады. Оның хикметтері бүгінгі адамды да өзін-өзі тануға, рухани жауапкершілікке, имандылыққа, әділеттілікке және ішкі кемелдікке жетелейтін маңызды бағдар болып қала береді.

#### **Пайдаланған әдебиеттер:**

1. Әл-Бұхари Әбу Абдулла Мұхаммед. *Сахих әл-Бұхари*. Өзбек тілінен аударған Қожатайұлы Д, Алматы: ҚМДБ, 2005.
2. Vice Н. (2019), *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Ankara Kültür Yayınları.
3. *Диуани Хикмет*. (2010). Дайындағандар: Кенжетай Д және Бөкебаев Б, Алматы: «Нұрлы әлем» баспасы.
4. *Диуани Хикмет*. (2001). Дайындағандар: Оспанұлы Ә және Айнабекұлы Т, Шымкент: «Ғасыр - III» баспасы.
5. *Диуани Хикмет* (2007), Аударған: Мұхаммеджанұлы Ә, Астана: «Фолиант» баспасы.
6. *Диуани Хикмет* (2007), Аударғандар: Жармұхамедұлы М, Дәуітұлы С, Шафиғи М, Алматы: «Өнер» баспасы.
7. *Dîvân-ı Hikmet*, Hoca Ahmed Yesevî / Editör: Mustafa Tatcı, - Ankara: Merkez Repro Basım Yayın Ltd. Şti.

8. *Divân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Haz. Eraslan Kemal, Kültür Bakanlığı yay., II. Baskı, Ankara, 1991.
9. *Divan-i Hikmet*. Haz. Bice Hayati, [hayatibice@yahoo.com](mailto:hayatibice@yahoo.com), [www.yeseviyiz.biz](http://www.yeseviyiz.biz)
10. *Divan-i Hikmet*. (2003). Qaynaq: TDV yayınları, PDF yapan Bahari Mehran, <http://sozumuz.blogspot.com>, <http://mehran1.persianblog.com>
11. Karayazı Bal. N. Hoca Ahmed Yesevi, Yunus Emre ve Dede Ömer Ruşeni'de Benlik İnşasında Miskinlik Kavramı. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Yaz-Haziran 2026, Sayı 118, 1-23
12. *Құран Кәрім: қазақша мағынасы және сөзбе-сөз аудармасы*. - Дәуір баспасы. – Алматы, 2023.
13. Saifunov B ve Sambetov Zh. Ahmed Yesevi Hakkında Bibliyografik Araştırma. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Bahar - Mart 2023, Sayı 105, 279-299. ISSN: 1306-8253 eISSN: 2147-9895
14. Tosun N ve Eraslan K. (2019), *Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı*. Ankara: «Ahmet Yesevi Üniversitesi» Yayınları.
15. Ünal F. Yesevî'nin Doğduğu Topraklar: Orta Çağda Sayram. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Yaz-Haziran 2026, Sayı 118, 677-691
16. *Хикмет жинақ: Даналық сыр* (1998). Аударғандар: Жармұхамедұлы М, Дәуітұлы С, Шафиғи М, Алматы: «Жалын».
4. *Diواني Hikmet*. (2001). Daiyndağandar: Ospanuly Ä және Ainabekuly T, Shymkent: «Ġasyr - Sh» baspasy.
5. *Diواني Hikmet*. (2007). Audarğan: Muhammedjanuly Ä, Astana: «Foliant» baspasy.
6. *Diواني Hikmet*. (2007). Audarğandar: Jarmuhameduly M. Däuituly S. Shafığı M. Almaty: «Öner» baspasy.
7. *Dîvân-ı Hikmet*, Hoca Ahmed Yesevî / Editör: Mustafa Tatcı, - Ankara: Merkez Repro Basım Yayın Ltd. Şti.
8. *Divân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Haz. Eraslan Kemal, Kültür Bakanlığı yay., II. Baskı, Ankara, 1991.
9. *Divan-i Hikmet*. Haz. Bice Hayati. [hayatibice@yahoo.com](mailto:hayatibice@yahoo.com), [www.yeseviyiz.biz](http://www.yeseviyiz.biz)
10. *Divan-i Hikmet*. (2003). Qaynaq: TDV yayınları, PDF yapan Bahari Mehran. <http://sozumuz.blogspot.com>, <http://mehran1.persianblog.com>
11. Karayazı Bal. N. Hoca Ahmed Yesevi, Yunus Emre ve Dede Ömer Ruşeni'de Benlik İnşasında Miskinlik Kavramı. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Yaz-Haziran 2026, Sayı 118, 1-23
12. *Quran Karim: qazaqsha magynasy zhane sozbe-soz audarmasy*. – Dauir baspasy. – Almaty, 2023.
13. Saifunov B ve Sambetov Zh. Ahmed Yesevi Hakkında Bibliyografik Araştırma. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Bahar - Mart 2023, Sayı 105, 279-299. ISSN: 1306-8253 eISSN: 2147-9895
14. Tosun N ve Eraslan K. (2019), *Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı*. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları.
15. Ünal F. Yesevî'nin Doğduğu Topraklar: Orta Çağda Sayram. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Yaz-Haziran 2026, Sayı 118, 677-691
16. *Hikmet jinaq: Danalyq syr* (1998). Audarğandar: Jarmuhameduly M, Däuituly S, Shafığı M, Almaty: «Jalyn».

#### References

1. Al-Bukhari Abu Abdulla Muhammad. *Sahih al-Bukhari*. Ozbek tilinen audargan Qozhataiuly D. Almaty: QMDB. 2005.
2. Bice H. (2019), *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*. Ankara Kültür Yayınları.
3. *Diواني Hikmet*. (2010). Daiyndağandar: Kenjetai D және Bökebaev B, Almaty: «Nurly Älem» baspasy.

**Автор туралы:**

**Нұржан Парпиев** – PhD, «Әзірет Сұлтан» Ұлттық тарихи-мәдени музей-қорығы Ясауитану ғылыми орталығының ғылыми қызметкері, Қазақстан/ Түркістан

**About the author:**

Nurzhan Parpiyev - PhD, Research Fellow at the «Ясауитану» Research Center, National Historical and Cultural Museum-Reserve “Azret Sultan, Kazakhstan/ Turkistan

**Об авторе:**

**Нуржан Парпиев** – научный сотрудник Научно-исследовательского центра «Ясауитану» Национального историко-культурного музея-заповедника «Әзірет Сұлтан», Казахстан/ Туркестан